

Јелена Ђ. Весковић¹

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Наслеђе 39 • 2018 • 241–255

ОДНОСИ СЛОВЕНСКИХ ЕЛЕМЕНАТА И ХРИШЋАНСКИХ СИМБОЛА У СРЕДЊОВЕКОВНОМ ФИЗИОЛОГУ

У раду ћемо покушати да прикажемо како се у средњовековном препису *Физиолога*, успостављају словенски елементи као остаци паганских веровања (у виду симболике, култова и обреда), наспрам хришћанских симбола који преузимају њихову природу преобликујући их у симболе верских моралних поука. Истраживаћемо како се у средњовековној преводној књижевности успоставља однос врлина-грех на основу конкретних примера који се појављују у виду алегоријских прича о животињама, камењу и биљкама. С обзиром на време порекла бестијаријума, имаћемо у виду да се у *Физиологу* налазе и примери из античке митологије, које ћемо посматрати у групи фантастичних животиња које се у *Физиологу* појављују, као и животиња које не припадају подручју словенских народа (тзв. егзотичне животиње). С тим у вези, симболе овог типа ћемо приказати у универзалности њихове симболике примењене на хришћанска поучења с освртом на естетичко начело у појавама фантастичних животиња. Циљ овог рада је преглед структурисане анализе значењских алегоријских целина и начина на који се морално-поучне тенденције *Физиолога* развијају на равни словенске митолошке и народне традиције у сврху хришћанске религије и њеног учења.

Кључне речи: симбол, животиња, камен, дрво, *Физиолог*, моралне поуке, алегорија

1.

Бестијаријуми, збирке прича о животињама, садрже одређене алегорије и наративне целине кроз које се преко симболике успостављају одређене моралне поуке које су карактеристичне за књижевну врсту басана која настаје у раној индијској и античкој књижевности (Панчатантра, Езопове басне). Наиме, у овим краћим причама, преко симболичног приказивања живота или одређених поступака животиња успоставља се транспоновање особености које се пројектују на човека, његове особине и понашање. У неким средњовековним преписима ове алегоријске приче су приказане у динамичном дијалошком дискурсу животиња (*Стефаниј* и *Ихнил*, по узору на приче из *Панчајантаре*), док се у

1 jeca.veska@gmail.com

конкретно одређеним бестијаријумима, попут *Физиолога*, наративне целине о животињама приказују у контексту засебних наративних сегмената поучног списка. У средњовековном препису морално-поучне тенденције *Физиолога* се усмеравају ка хришћанском учењу, имајући за циљ успостављање односа врлина-грех међу људима, на основу примера који се дају кроз симболику животиња, камења и биљака.

Физиолог је поучни спис касноантичке књижевности настао у Александрији највероватније током другог века. [...] Са грчког језика у средњем веку настали су преводи *Физиолога* на етиопски, коптски, сиријски, арапски, латински (а преко њега на многе друге западноевропске језике), јерменски, грузијски, словенски и румунски језик. Међу Јужним Словенима овај спис се јавља у три превода који су потврђени у преписима почев од четрнаестог века (Јовановић 2000: 437).

Покушаћемо да прикажемо симболику животиња кроз морално-дидактичке тенденције кратких прича-записа у којима се узајамно преплићу антрополошка размишљања о човеку кроз призму хришћанских поимања, која се у препису *Физиолога* неретко исказују библијским сентенцијама, а и словенских митолошких елемената, који се могу тумачити као сублимација одређених паганских веровања и словенске митологије. Паганска веровања су била чврсто укоренења код Словена у периоду када је долазило до покрштавања, односно христјанизације, која је трајала вековима. У непотпуности утемељења једне религије, словенска религија је дуго била подељена између паганства и хришћанства, при чему је неретко долазило до мешања основа двеју вера. С тим у вези, хришћанство је попримило поједина паганска веровања од којих Словени не могу још увек да се одвоје као од своје исконске традиције, према којима су објашњавали основна антрополошка питања која су се везивала за основе егзистенције, поимање живота, природе и природних појава. Постојање одређених култова, обичаја и веровања у хришћанској религији, који јој заправо не припадају су преобликовани облици паганства. На тај начин, животиње, култ камена и култ дрвета садржани у *Физиологу*, с обзиром на словенско подручје, могу се посматрати кроз словенску традицију, без обзира на исконско порекло овог списка, кроз учења хришћанске религије која се успостављала међу Словенима. У систему традиционалних представа о свету који нас окружује, животиње се појављују као личности митолошке слике света. Оне се издвајају по својим обележјима, па тако имамо на пример поделу на мушке и женске животиње (мушки и женски принцип), чисте, божанске, свете и нечисте, ђаволске. У првобитном *Физиологу* одређене животиње припадају античкој митологији, које ћемо сврстати у низ фантастичних животиња које се појављују у *Физиологу*, као и животиње које изворно не припадају подручју Словена (егзотичне животиње). Посматраћемо их кроз симболику коју добијају кроз хришћанске поуке и општу симболику, док ћемо фантастичне животиње приказати и кроз естетичко начело. Структура рада ће пратити структуру наративних делова *Физиолога*, с тим што

ћемо као посебан сегмент проучавати симболичке представе фантастичних животиња.

Ово дело је намењено ранохришћанској проповеди – када је било неопходно да се новопокрштенима објасне основе нове религије. На почетку сваког слова има цитат из Библије, у коме је именована животиња затим следи опис особина животиње а на крају је објашњење ових особина као алегорије основних хришћанских догми и норми црквеног живота – о Светом Тројству, о представи Бога, о распећу, о Христовом крсту, о испосништву, о смислу поста и др.²

2.

Покушаћемо у овом делу истраживања да прикажемо прожимања словенских елемената са тумачењем хришћанских симбола у виду моралних поука, које се преносе приказивањем алегоријских прича о природи животиња, камења и биљака, имајући у виду и неподударане својстава словенске митологије и народне традиције, хришћанских тумачења, као и симболике изворног Физиолога.

Чапља – Спадајући у породицу рода, ова птица преузима симболику која се везује за роду и ждрала у словенској народној традицији. Физиолог поучава да чапља као и многе друге животиње има двоструку природу, стога се део њене природе тумачи као нечист. Значајнији део Слова о чапљи посвећен је њеној „чистој” природи, која се везује за симболику роде. „Према народним представама које постоје код свих Словена, рода спада у поштоване, ’свете’, ’божије’, ’добре’ птице” (Gura 2005: 484). Чапља као животиња је на дворовима служила за исцељење тако што од болесног, али излечивог узима болест коју прогута и „узлеће у зраку сунчане врелине и сажиге болест човечију и растаче је” (Fiziolog 2000: 439). Симболика чапљиног исцељења човека се тумачи кроз Исусово исцељење народа кроз хришћанску веру, и његовим вазнесењем.

Сунчани гуштер – Гуштер се у словенској народној традицији сврстава у гмизавце (гамад), поседује амбивалентну природу и поистовећује се са змијом (v. Gura 2005: 266–268). У Физиологу симболика сунчаног гуштера се везује за његову природу у старости, када ослепи, тражећи сунце креће се ка истоку, и бива излечен гледајући у сунчеву светлост. „Гуштер симболизира душу која трага за свјетлошћу; кад је нађе, остаје занесена дубоким размишљањем и не жели се ослободити тога стања” (Ševalije 1983: 184). Симболика сунчеве светлости се поистовећује са вером коју проповеда Исус – Исток.

Ноћна врана – Врана се сматра „нечистом (ђаволском, проклетом) и злослутном” (Gura 2005: 397). Слово о ноћној врани наводи њену нечисту природу као уврежено мишљење у *Завешћу*, али упоређујући се са Исусом, који је проповедао хришћанску веру у обличју човека се наводи

2 https://www.rastko.rs/rastko-bg/umetnost/knjizevnost/astojkova-biblijska_simbolika.php, преузето 25. 1. 2017. у 18:47

да „онај који не зна за грех, због нас грех учини и понизи себе, изглед слуге примивши, спаси све и вазнесе се” (*Fiziolog* 2000: 441).

Змија – С обзиром на архетипско поимање симболике, природа змије је амбивалентна. Повезујући је са првобитним грехом Адама и Еве, њена негативна конотација је приказана у *Физиологу* у наративним целинама са јежом, јеленом и голубом. Међутим, змија се у овом спису кроз хришћанска тумачења појављује и као мудра животиња. Прва природа говори о њеној старости и слепилу, при чему она одлази да пости четрдесет дана и ноћи како би ослабила док јој кожа не спадне. Овим се у хришћанском тумачењу приказује значај поста као обележја очишћења и спасења. Друга природа говори о змијином потпуном предавању тела при смрти, када човек хоће да је убије, како би спасила главу. Тиме се истиче симболика непоколебљиве вере како би стекли мудрост која је карактеристична за змију. У опису друге природе се говори о њеној нечистој природи у вези са преступом у Рају. Трећа природа се тиче остављања отрова када змија одлази да пије воду, чиме се истиче да приступ вери и животу треба бити без зла у срцу. У четвртој природи се говори о паду у првобитни грех на основу мотива нагости, јер се змија стиди обученог човека, а наог се боји, зато што је змија „мислени ђаво”. Симболика одеће се повезује са злим делима, док се нагост симболично повезује са стањем чистоте без греха. У словенској митологији се задржава нечиста, ђаволска симболика која потиче од библијско-хришћанске традиције уз хтонску, а често се говори о њеној природи напореда са змајем, као словенским митолошким бићем (v. Gura 2005: 208–212).

Јеж – „У средњовековној иконографији јеж је симбол шкртости и прождрљивости” (Ševalije 1983: 231), што се објашњава *Првим словом о језу* као алегорији лукавости, у којем се успиње уз лозу и обара гроздове на земљу, па се потом ваља набадајући их на бодље, чиме се истиче његова нечиста симболика. У *Другом слову о језу*, јеж долази у виноград и обара зрна гроздова на земљу које набада на своје бодље ваљајући се по њима, како би однео својим младунцима. У хришћанској поуци се наводи да је јеж нечиста животиња, али да треба наћи узор у њој у оквиру симболике доношења хране младунцима као васпитања телесног и духовног, поистовећујући јежево васпитавање са поучавањем Исуса. *Треће слово* описује како јеж бодљама убија змију која се скупља око њега, са значењем да „зло од зла убијено бива” (*Fiziolog* 2000: 445), јер људи често заборављају основно начело хришћанске религије „Волите један другога” (Јов. 13, 34). У словенској традицији, јеж се карактерише као мудра животиња, која се издваја космичком улогом у стварању света, када је према легенди спасио свет тако што је спречио да се Сунце венча са Месецом (v. Gura 2005: 193–194), док се његова нечиста природа не истиче.

Јаребица – Разноврсност јаребица према спољашњем изгледу и понашању утицала је у словенској традицији на непостојање јединствене симболике ове птице, али се за њу углавном везује злослутност (Gura 2005: 539–540), која је у одређеној мери присутна и у *Физиологу*, јер од

прекрасне птице постаје безумна када хоће да снесе јаја, она их меша са туђим. Када се младунци излегу, напуштају је када чују глас своје мајке и она остаје избеумљена и сама. С тим у вези њена злослутност се може тумачити кроз дату хришћанску поуку, преносећи овакву природу јаребице коју птићи напуштају на правоверничко напуштање ђавола, тако што се враћају врлинама које проповеда хришћанска религија.

Лисица – Карактеристична особина лукавости, која се везује за ову животињу, не само у словенској традицији, него и у универзалној симболици лисице, приказује се и у *Физиологу*. Лисица, када огладни, прави се да је умрла како би уловила птицу или зеца. Овакво понашање се тумачи као симбол варљивости ђаволих дела која наводе човека да се приклони злу и да чини грехове. Лисицу коју лежи на земљи можемо повезати са хтонском симболиком којом се одликују крзнашице које се налазе у подножју рајског дрвета, повезујући се при земљи са подземним светом (v. Gura 2005: 149).

Аспида – Имајући нечисту симболику змије, њена природа да покрива своје уши да не чује глас мудрог бајача како је не би уловио поистовећује се са ђаволом природом да се прикрије како би сакрио своје облике, али бива покорен правом вером као што ловац омамљује аспиду воловском балегом и умртвљује је, односно уништавајући зло.

Велики суп – У *Слову о ѡйици велики суи*, ова птица делом преузима симболику орла у словенској традицији која се везује за благородни камен који ако суп донесе болесницима они оздраве, слично као што је веровање о орловом камену или огњевику да штити од ватре, болести и урока (v. Gura 2005: 457). Благородни камен доноси у значењу хришћанске религије Свети Дух, док оглашавање једног камена у другом симболизује оглашавање божанства унутар „Господњег тела”. У *Другом слову о суи* се, с друге стране, истиче лешинарско обележје ове птице, означавајући је као незаситу, јер се након четрдесет дана уздржавања од хране наједе колико би четрдесет дана мрса, па се тим примером даје начело понашања за време поста код човека, истичући милосрђе које треба бити присутно: „Познај и ти, о човече, да када постиш четрдесет дана и посно једеш, подај браћи од хране и награда твоја биће на небесима” (*Fiziolog* 2000: 448).

Мрав – „У ’Физиологу’ преовладава тон смирености, смерности, богољубља, човекољубља, основних хришћанских естетских принципа. Оно што је добро то је и лепо, лепо је само дело побожности”³ (Živković: 823), што се приказује и алегоријама о мраву. Према мишљењу Гуре, мрави се веома ретко доживљавају као нешто нечисто, а у народним представама се одражава марљивост ових инсеката, и у симболици се као важна особина истиче њихова многобројност (Gura 2005: 382–383). Словима о мраву се најчешће истиче особина марљивости и многобројности у својству побожности. Када носе товар, они се у сусрету са дру-

3 http://maticasrpska.org.rs/letopis/letopis_491_6/temat-milos-zivkovic.pdf, преузето 15. 1. 2017. у 17:35

гим мравима поштују и не завиде једни другима, него гледају своје бремене која се тумаче као духовна бремена која човек треба да негује и поштује. Удаљавање од грехова и приклањање добрим делима се симболично приказује мрављим уздицањем пшеничних зрна како се не би натопила када падају кише и завладала глад. У *Трећем слову о мрави* се истиче како мрав разликује јечам од пшенице, онако како би требало човек да разликује грех и неразумље од врлина и вере.

Ласица – Ласица у народним веровањима, припадајући крзнашицама, има симболику као и лисица, чиме се истиче њена нечиста природа и хтонска симболика. *Физиолог*, истоветно, представља њену нечисту природу наводећи да *Завеш* говори да се не једе ласица, или нешто слично њој што се поистовећује са људима који одлазе у цркву, али чим изађу из ње заборављају божанске речи.

Вук – У *Физиологу* се налазе два слова о вуку. У оквиру њих налази се сублимирана негативна симболика вука. *Прво слово о вуку* представља вука као лукаву животињу која лови домаће животиње. Вук „долази”, што упућује на његов долазак из горе (шуме, планине), из другог света у заштићени, унутрашњи простор (дом, стадо). Вуков долазак упућује на медијаторску функцију ове животиње између два света, али и између ђавола и људи, јер је вук у овом *Слову* заправо представљен као јеретик. „Чувајте се од лажљивих пророка, јер долазе к вама у овчијој одећи, а изнутра су вукови и грабљивци (Mt. 7, 15)” (Jovanović 2000: 450–451). Вук силази у стадо, претварајући се да је њен део тако што ће се маскирати у овцу, не би ли утолио своју глад и грабежљивост. „У представама о вуку као грабљивцу који односи стоку присутан је мотив жртве, намењене Богу. Вук врши медијаторску функцију, он је посредник између људи и оностраних сила” (Gura 2005: 105). Међутим преношењем обележја вука и жртве у *Физиологу* на природу човека, пре свега неверника, добија другачије значење. Жртва није божјег већ демонског порекла и у овом *Слову* упозорава човека на могућу природу „вучијег”, односно зла у другим људима који не живе у складу са хришћанским начелима. У *Слову* се још истиче и да вук има отворена уста када зграби плен, и да бежи од пастира. „Приликом сусрета са човеком вук отвара чељусти да би човек завирио унутра и да би због тога изгубио моћ говора” (Gura 2005: 111). Можда бисмо могли протумачити отворена уста вука у *Првом слову о вуку* не као губитак моћи говора, већ губитка снаге вере уколико се не живи у складу с њом и уколико поступци човека постану непромишљени не пазећи на принцип зла који се може јавити у човековој природи. Међутим, у складу са обредним моделима који се везују за вука, у оквиру представе отворених вучјих чељусти можемо пронаћи утемељена народна веровања, која смо на почетку рада истакли. Наиме, код Јужних Словена, на пример, постоје „вучји дани” када је забрањено користити на зубљене и оштре предмете, инструмената који боду или секу и подсећају на вучије оштре зубе (гребен, нож, секира, игла...), а такође и отварање предмета који подсећају на вучју чељуст (маказа, ножева и гробена на расклапање, сандука и сл.) (Gura 2005: 90–116). У складу с тим у *Физи-*

ологу, дакле, налазимо наизглед прикривене конотације обредне маске вука, које се могу тумачити како на пољу књижевности и сагледавања фигуре вука као књижевне животиње, тако и на пољу тотемизације, митологизације и успостављања култа. *Друго слово о вуку* представља слику пакосних људи оличену у симболичном представљању хромог вука. У вези са симболиком хромог вука поново ћемо се вратити на етиолошку легенду о настанку вука. Наиме, према истраживању Александра Гуре, када је ђаво створио вука, а бог га оживео, оживели вук се баца на ђавола који покушава да се спасе на дрвету, најчешће на белој јови или јасики, и хвата га за ногу. Од тог времена ђаво нема пете, хром је једноног, ишчупаног бедра (Gura 2005: 90). У многим представама, ова обележја ђавола се пребацују на представљење вука, те се у књижевности и митологији појављују представе хромог, једноног вука. У вези с овим представљањем се одмах указује на демонолошко порекло и обележја зла ове књижевне животиње.⁴

Дивљи вепар – У хришћанској поуци вепар који не може да уђе у виноград и околу њега тумара представља ђавола који тумара око света у који не може ући без божје воље, али покушава да напада људе рушећи им душевни мир.

Медвед – „Медвед је најближи вуку. Ово зближавање није случајно и условљено је тиме што су и један и други снажне, грабљиве и за човека опасне звери” (Gura 2005: 116). *Физиолог* истиче да *Завети* говори да се не једе медвед нити слично њему због блискости с нечистим силама. У словенској традицији, сматра се да је он рођени лесников брат, или да му је подређен као свом господару (Gura 2005: 120).

Гавран и врана – У *Слову о гаврану и врани*, упркос нечистој симболици која је присутна и у словенској и хришћанској симболици, истиче се природа ових птица које су „јединобрачнице”, јер након умирања партнера, не узимају другог. Овим се провлачи симболика веровања у једног Бога, у народу Јудеја који је пре хришћанске вере веровао у идоле од дрвета и камења.

Грлица – Симбол верности. Припадајући породици голубова, ова птица у народним веровањима Словена се везује за симболику голуба, који је окарактерисан као „чиста, света, божја птица (попут ласте, шеве, славуја, роде, и др.)” (Gura 2005: 458). За ову птицу је у традицији значајна љубавно-брачна симболика, о којој се говори и у *Физиологу*. „Мужељубива” природа грлице се представља у њеном туговању за партнером на сувој грани, у пустињи. Осамљивање грлице представља Исуса који се осамљивао на Таворској Гори „и као грлица се огласи, а као голуб поучи” (Fiziolog 2000: 453). С друге стране, њена верност се истиче као врлина која дословно треба бити пренесена на жене које остану без мужа.

4 Анализа *Првог и Другог слова о Вуку* је део истраживачког рада *Вук у алегоријским причама старе српске књижевности* који се налази у тематском зборнику *Canis lupus између обредне маске и књижевне животиње* (2016: 129–130) као део активности на пројекту *Усмено, обредно, књижевно* који суфинансира Министарство културе и информисања РС.

Жаба (водена и копнена) – Жабе су блиске природи змије у народним веровањима, стога оне имају демонска, нечиста својства (Gura 2005: 282). Ова својства се истичу и у *Слову о жаби воденој и копној*. Копнена жаба трпи сунце и жегу, али када наиђе зима, киша, или поплава она, не могавши да трпи, угине. Водена жаба када се дуго излаже сунцу без воде „умире од жеге сунчане” (*Fiziolog* 2000: 454). У овој алегоријској причи повлачи се паралела између искушења које жабе не могу да истрпе воду или жегу, и монаха и инока који подлежу искушењима на које их нагнају зле мисле које потичу од ђавола. У хришћанској поуци се саветује да се страхопоштовањем према Богу и молитвом бори са искушењима, јер „многи искушавани истрпе и већу награду добијају, као и блажени Јов” (*Fiziolog* 2000: 454).

Јелен – Јелен у *Физиологу* убија змију која симболише ђавола који је под земљом, тако што је нањуши и убија исецкавши је као што Бог убија „вражије садејство које се крије у нама” (*Fiziolog* 2000: 454). „Трокраки” јеленови рогови „који се повремено и обнављају, често се успоређује са стаблом живота. Симболизирају плодност, ритмове раста и поновна рођења” (Ševalije 1983: 226). Када убије змију, јелен је прогута, и затим трчи ка извору како би утолило велику жеђ. „Ако за три часа не пије воде, угинуће. Ако ли пије, остаће жив” (*Fiziolog* 2000: 455). Вода се као „свети дар” симболично повезује са крштењем, рукополагањем и покајањем, а три сата са бројем ових основних духовних прочишћења према хришћанској религији.

Ластавица – „Сви Словени у поштоване, чисте и свете птице убрајају и ластву. Ластва и голуб – то су птице које Бог воли!” (Gura 2005: 462). *Физиолог* тумачи овог весника пролећа, у складу са словенским веровањима приказа ласте као свете птице. Пролеће које оне најављују представљено је као крај „зиме” тела испосника, односно искушења, као весници-ласте поучавају се добрим делима и вером. У народним легендама присутне су још неке представе ласта у хришћанском поимању ових весника:

Према легендама, ласте су покушавале да одвуку Христове прогонитеље с места где се Он скрива. За разлику од врабаца, оне су се трудиле да распетог Христа избаве од мука; кликтале су ’умро је, умро!’, крале су ексере, вадиле бодљикаво трње из Христовог венца и доносиле Му воду, жалосно су жецале, кружећи над Исусовом главом (Gura 2005: 462).

Дрво перидекс – У *Физиологу* се говори о индијском дрвету перидекси које има сладак плод од којег се наслађују голубови, док се испод голубова налази змија која се боји да се приближи дрвету или његовој сенци, чекајући да се голуб уплаши, погрешно дрво при промени положаја сенке дрвета, и спусти на земљу како би га појела. Култ дрвета је заступљен у словенској митологији неретко као божанство, храм, којем се приносе жртве како би се божанства везана за одређена стабла умилостивила и услишила им молитве. У вези с тим је и поимање дрвета као космичког дрвета. Елијаде наводи како је

Космос живи организам, који се периодично обнавља. Тајна неисцрпног појављивања Живота је једнака ритмичком обнављању Космоса. То је разлог што је Космос био замишљан у облику дрвета: начин постојања Космоса, а на првом месту његова способност да се бескрајно подмлађује, симболички је изражаван кроз живот дрвета (Elijađe 2004: 108).

„Космичко” дрво у *Физиологу* је представљено са плодовима који симболично приказују духовне врлине „исцељење, радост, мир, дуготрпељивост” због којих се ђаво у симболичном облику змије неће приближити. Тиме се обнавља енергија живота, која почива на поучењима хришћанске вере и живота у складу с њом. С друге стране, змија нас затиче уколико се окренемо греховима „блуд, прељубништво, идолслужење, лукавство, похота” (*Fiziolog* 2000: 456). Дрво живота, и симболика рајског дрвета се повезује са традиционалним представама голубова и других „чистих, божанских” птица који лете око његовог врха и змије у његовом подножју, што се повезује са првобитним грехом и њеном демонском природом.

Голуб – Као што смо већ у неколико примера навели, голуб се у словенским веровањима приказује као божанска птица, што је присутно и у хришћанској симболици са првобитним везивањем овог симбола за Потоп и Нојеву барку. Симболика црвеног голуба се у *Физиологу* везује за Исуса који је својом крвљу успео све да наведе на пут правоверја, наводећи се пример блудница Раав и Марије које се облаче у црвено као знак спасења душе. У *Другом слову о голубу* хришћанска поука се у пренесеном значењу на природу голуба који не памти зло када Господ узме његове птиће, нити завиди, већ ствара нове птиће, на човека који треба да промени нарав, сећајући се добра, без зависти према другима. „*Физиолог* учи да ако сви голубови заједно лете, јастреб не сме да им се приближи због клопота њихових крила. Ако ли нађе усамљеног голуба, који је остао, ухвати га и поједе” (*Fiziolog* 2000: 457). Према овоме, човек треба заједно са другим људима (голубови у јату) да буде на окупу у цркви јер им се ђаво (јастреб) неће приближити плашећи се њихових врлина.

Зеца – Зеца се у *Физиологу* не представља са демонским својствима као у словенској митологији, већ као алегорија са позитивном конотацијом, у којој се представља зеца који бежи у камење и узбрдо, како би се сакрио и спасио од пса, јер има кратке ноге и пас га брзо стиже. Овим се човек поучава да треба као зеца тражити камен и ићи узбрдо, односно по Божјој вољи уздизати се ка врлинама и вери, док је низбрдо симболичан смер пролазних задовољстава овоземаљског живота, и тада пас (ђаво) може да дође човеку и донесе зло у мислима.

Детлић – Детлић у *Физиологу* симболичним кључања дрвета представља ђавола који искушава човека, ако је дрво шупље, односно ако је човек „труо и шупаљ у вери” (*Fiziolog* 2000: 458) онда ће се зло настанили у човеку. Ако дрво није труло, односно ако је човек „срчан у вери” (*Fiziolog* 2000: 458), онда ће се ђаво и зло удаљити од човека. С овом алегоријом у вези, можемо упоредити симболику детлића која се везује за

„мотив грехова, које је детлић починио услед кршења забране рада у дане празника” (Gura 2005: 535), те отуда „месо детлића није за јело зато што би човек, појевши га, самим тим примио на себе све грехе ове птице која дуби дрвеће и кровове недељом и празником” (Gura 2005: 535). Постојање мотива греха се у случају *Физиолога* везује за шупље дрво које кљуца детлић, али са његова грешна природа у веровању Словена може схватити и као спрега симбола детлића са фигуром ђавола.

Орао – У *Слову о орлу*, орао је представљен као цар птица који живи сто година. Када остари, њему порасте кљун и ослепи. Тада се стрмоглави низ камен како би му кљун отпао, гледа према сунцу како би му очи оздравиле, и како би му се вратила младост. У хришћанској поуци човек треба као орао када много сагреси (слепило) да се низ камен који представља веру обруши и да се са покајањем у сузама и окрене сунцу, односно цркви и врати врлинама и вери што симболично представља нову младост. Словенска традиција класификује орла међу божје птице, за коју је карактеристична дуговечност и владање небом као главне птице међу птицама (v. Gura 2005: 456–457), као у *Физиологу*. „Нека средњовјековна умјетничка дјела поистовећују га са самим Кристом, па орао означаје његово Успеће, а каткад и Краљевство. [...] У псалмима је он, као и феникс, симбол духовног обнављања” (Ševalije 1983: 459).

Камен из кога избија огањ – Овим каменом се представља мушки и женски принцип, јер се појављује и у мушком и у женском облику. Искра која се ствара између њих може да запали све око њих. Овим се, у пренесеном значењу, поучава како се мушкарац не треба због женске лепоте, овоземаљских задовољстава огрешити и приближити блуду и прељубништву, и наводи се пример Самсона. У анимизму словенске митологије култ камена је често присутан с веровањем да се за њега везује душа (v. Petrović 2003: 42), као у одређеном смислу и у *Физиологу*, давајући камену одлике „мушког” и „женског”.

3.

У овом делу раду ћемо приказати симболику животиња и камена дијаманта, које нису карактеристичне за словенско подручје, па самим тим није било подобно тумачити их кроз словенску митолошку и традиционалну симболику. Потом ћемо приказати фантастичне животиње, обухватајући и животиње античке митологије, и укључити сем симболичког значења и појам естетике у чудовишним и гротескним приказима ових животиња. „Животиње се у *Физиологу* обично представљају као фантастичне – њихово порекло је сакривено у вековима пре Христа. У њиховим описима су повезане источне, египатске и античке представе о свету.”⁵

5 https://www.rastko.rs/rastko-bg/umetnost/knjizevnost/astojkova-biblijska_simbolika.php, преузето 25. 1. 2017. у 18:47

Лав – Првих пет слова овог природословника посвећују се лаву, приказујући кроз њих његову амбивалентну симболичку природу. Наиме, лав као „цар звери” се одликује симболиком моћи и снаге, која је представљена, пре свега, у виду умне снаге. У хришћанском поимању симболике лава у прва три слова, повлачи се паралела између ове животиње и Исуса, у складу са трима природама које су карактеристичне за лава, а пренесене на тумачење Исусових поступака. Прва лавова природа се односи на заматање трагова репом, како га ловци не би ухватили, и њоме се успоставља метафора Исуса као „мудрог лава” који је покрио своје трагове „који су божанство” (Јовановић 2000: 438). У *Другом слову* се говори о природи лава да док спава „његове очи бдију” (Јовановић 2000: 438), поистовећујући бдење, односно Исусово чување људи након што је распет. Поред тога повлачи се и паралела са Соломоновом песмом у којој говори: „Ја спавам, а срце моје бди” (Пес. 5, 2). Трећа природа се односи на оживљавање лавића од стране лава, када га лавица мртвог роди која симболично представља васкрсење Исуса од стране Бога, Оца, након три дана од страдања. *Четврто* и *Петто слово* о лаву сведоче о другој страни природе лава, и односе се на делање задњег дела тела лава – што се тумачи као страна греха. „У средњовековној иконографији, глава и предњи дио лава одговарају божанској нарави Крisticoвој, док стражњи дио – који чини супротност предњем дијелу због своје релативне *слабости* – одговара нарави човјековој” (Ševalije 1983: 344). Наиме, лав одлазећи на пусто место, репом обележава територију, и на почетном месту обележавања лежи са отвореним очима, чекајући да мале животиње које обилазећи лавље ознаке, заправо стигну до њега и бивају уловљене и поједене. Овим *Словом* се тумаче искушења пролазног живота као „искушења лавља”. Најзад, *Петто слово* садржи природу лава једнаку као у *Првом слову*, с тим што се поново у тумачењу задњег дела тела повлачи паралела са грешном природом човека, који треба да покрије „задњи део свој, то јест грехове своје, због покајања” (Fiziolog 2000: 439).

Несит – „Несит је истодобно разарање и стварање, смрт и живот” (Ševalije 1983: 430). Физиолог у два слова ову птицу карактерише као „чедољубиву”. Наиме, наводи се како птићи кљуцају своје родитеље по лицу, родитељи их муче и убијају и након три дана њихова мајка пробија своја ребра како би натопила њихова беживотна тела и крвљу их оживела. У својству хришћанског тумачења, птићи представљају народ који је мучио и тукао Исуса, док се жртва мајке поистовећује са страдањем Исусовим и његовом крвљу као жртвом зарад хришћанске вере.

Дивљи магарац – Дивљи магарац, афричка животиња, представљен је у стаду, у којем мужјацима које магарице роде, отац откида уд због зависти и како не би имали семена. Ова два слова о дивљем магарцу симболично говоре о уздржању од овоземаљских пролазних задовољстава као једином правом путу, корећи фараоне, који су поменути чин уводи-ли као обичај.

Пантер – Пантер представља егзотичну животињу, а у оквиру *Физиолога* се одликује двострукошћу своје природе. Његов карактер је описан епитетима „красан”, „ћутљив”, „кротак”, али са зверским одликама. Пантер спава три дана, и трећег дана се буди и снажним гласом риче испуштајући миомирис из својих уста што се тумачи кроз Исусово васкрсење трећег дана, а миомирис представља Исуса. У *Другом слову* миомирис може да превари звери привлачећи их пантеру, који их тада поједе што се тумачи као сластољубље које вара човека. *Трећим словом* се наводи да је пантер миљеник звери, али непријатељ змији, чиме се потврђује ђаволска симболика змије, и истиче сврховитост добрих дела наспрам лоших.

Кит аспедохелон – Слово о киту аспедохелону носи са собом симболику мудрости и миомириса који излази из његових уста у вези са поистовећивањем са пророцима који су „савршене рибе” у својим поучавањима о вери (Мојсије, Илија, Исаија, Јеремија, Језекиљ, Данило...). С друге стране, истиче се његова величина, због које морнари, помисливши да је острво, везују корабље, пале на њему ватру, која кад зажеже тера кита да зарони у воду, чиме се приказује човекова вера у ђавољу наду с којом уништава свој живот и тоне у „гејену огњену”.

Дабар – У *Физиологу* се приказује природа дабра који откида своје удове који се препоручују за исцељење, када га ловац јури и оставља када види да на себи нема удове. У тумачењу симболике, ловац је ђаво коме треба оставити грехове блуд и завист и откинути их од себе.

Дијамант – „*Физиолог* учи о дијаманту да се налази на источној страни, не дању, него ноћу. Дијамант се назива јер све сатире, а он не буде ни од чега сатрвен” (*Fiziolog* 2000: 455). Исток као симбол Исуса, светлости и вере се налази у Јакову, Павлу и осталим пророцима који трпе искушења и остају непоколебљиви као дијамант.

Дропс – Животиња са роговима који симболишу *Стари* и *Нови завети* којим човек треба да се ослобађа од грехова „блуда, прељубе, среброљубља. Гордости – свих телесних страсти” (*Fiziolog* 2000: 457). Ловац који не може да се приближи дропсу због његових рогова којима може да га прободу симболично представља ђавола који чека да се дропс рогови-ма уплете у грање где може да га покори.

Слон – *Физиолог* описује природу слонова приликом размножавања, и када након годину дан треба да се породи женка слона, она одлази да га роди у води да би почео да плива, а на земљу младунче не излази док му ноге довољно не очврсну. Овим се у хришћанској моралној поуци тумачи како је човеку као и животињама потребно спасење, које животиње траже за разлику од човека који то некад не чини. Вода се симболично тумачи као материја која се одликује светошћу, и како у њој као прочишћеној и вери човек треба да „породи себе”, и тражи спасење у цркви.

Ној – У *Физиологу* се замера природи ноја да оставља своја јаја размештена у песку са значењем у хришћанској поуци корења родитеља

који остављају своју децу и не брину о њиховом васпитању, чинећи тиме велики грех од којег се често не чисте јер се своје деце не сете ни кроз молитву, ни кроз чин исповедања, који се истиче као битан религијски чин.

Фантастичне животиње о којима говори *Физиолог* су инокентаури и сирене, мраволав, инорог, хидра, морска животиња трозубац. Ове животиње се углавном састоје од половина двеју животиња, што њихов изглед чини чудесним и митским (сирене, једнорог), или чудовишним и гротескним чиме се ствара утисак застрашивања (мраволав, хидра, морска животиња трозубац). Према Еку, „[...] средњовековна култура не поставља себи питање да ли су ова чудовишта „лепа”. Она је опчињена Чудесним, што је, уосталом, облик који у то доба поприма оно што ће за касније столећа постати Егзотично” (Еко 2004: 140) јер се у европском средњем веку и у бестијаријумима „изводи идеја да свако земаљско створење, животиња, биљка или камен, има морално значење (подучава нас врлини и греху), односно алегорично – кроз свој облик или понашање симболично представља натприродну стварност” (Еко 2004: 143).

Инокентаури и сирене – У *Физиологу* сирене су приказане са половином тела као жена, а друга половина тела је гушчија, док се кентаури приказују с једном половином као људи, док је друга половина тело мазге. Овим бићима се симболично приказује двострука природа човека, који се једино вером може одвојити од животињске природе у себи, која се везује за нагоне. У вези са сиренама се помињу Грци који су од њих страдали: „Сирене– свезнајућа демонска бића, која својом песмом заустављају ветрове, умирују море и опчињавају животиње.[...] Сирене су крилати демони смрти, сродне керама и харпијама, тесно повезане са божанствима Подземља” (Sreјović 1979: 386–387).

Мраволав – Ова животиња има „предњи део лављи, а задњи мрављи” (*Fiziolog* 2000: 448), и не може јести месо због природе своје мајке лавице, али ни сочиво због очинске природе мрава, те стога угине без хране. Овим се у хришћанској поуци поново истиче двоједушност човека, који није савршен.

Инорог – „Један рог има насред главе своје. Ловац му се не може приближити због силе његове. И када бива уловљен, поставе му девицу испред њега” (*Fiziolog* 2000: 450). Једнорог симболизује Исуса са својом смирујућом природом, док је рог симбол спасења. „Са својим једним рогом усред чела једнорог симболизира и оштроумност, сунчану зраку, Божји мач, божанску објаву, продирање божанског у људско” (Ševaliје 1983: 225). С друге стране, у амбивалентности природе једнорог је представљен као бес од којег се треба чувати. У *Другом слову о инорогу*, једнорог помаже слону да га не би уловили ловци, тако што му савија ноге, јер слон не може сам, и ставља рог пред њега. Симбол једнорога у овом случају представља Бога, док рог представља Исуса „који, видевши палог човека, смилује се и дошавши подиже га [...]” (*Fiziolog* 2000: 450).

Хидра – Ова фантастична животиња се појављује у *Физиологу* у опису са крокодилем. У првом *Слову о хидри и крокодилу*, хидра има изглед

пса, а симболично представља Исуса, јер хидра поједе утробу крокодила улазивши му уста, као што Исус разреши смртне болести у хаду (симбол крокодила). У *Дружом слову о хидри и крокодилу*, хидра је до пола лав, а од пола змија. Она једе човека од ногу до главе, а плаче када се приближи глави, чиме се у пренесеном значењу хидра поистовећује са „имућницима, грабежљивцима и неправедницима који једу убоге” (*Fiziolog* 2000: 452), а када стигну до главе што представља Исуса као судију плачу како би били помиловани, али не добијају помиловање већ одлазе у „ад” који је поново приказан као крокодил.

5.

У раду смо покушали да прикажемо на који начин можемо упоредити елементе словенске митологије и народне традиције са хришћанским симболичким вредностима и значењима у *Физиологу*. У великом броју симбола, успели смо да применимо систем словенских веровања на примере животиња, које су се могле наћи и на подручју Словена. У овим алегоријским наративним целинама могли смо да уочимо поклапања словенских елемената са тумачењем симбола животиња и њихових природа у *Физиологу*, а која су се тицала, углавном, поделе на чисте и нечисте животиње, односно оних са божанском или демонском природом, а често и са амбивалентном. У другом делу рада приказали смо тзв. егзотичне животиње које нисмо могли да тумачимо кроз призму словенско-митолошких значења. Поред тога, осврнули смо се и на фантастичне животиње које су карактеристичне за средњовековне бестијаријуме приказујући тиме естетику ружног и лепог као прихватљивог начела у хришћанско-моралном поучавању, и као наприродних бића која улазе у „традицију универзалног симболизма” (Еко 2004: 143) средњег века.

ИЗВОРИ

- Biblija* 1985: Библија или Свето писмо Старога и Новога завета, Београд: Британско и инострано библијско друштво.
- Fiziolog* 2000: Физиолог у: Т. Јовановић (ред.), *Стара српска књижевност, христоматија*, Београд: Филолошки факултет; Крагујевац: „Нова светлост”.

ЛИТЕРАТУРА

- Gura 2005: А. Гура, *Симболика животиња у словенској народној традицији*, Београд: БРИМО; ЛОГОС; „Глобосино”-АЛЕКСАНДРИЈА.
- Еко 2004: У. Еко, *Историја лепоше*, Београд: Плато.
- Елијаде 2004: М. Елијаде, *Свето и профано*, природа религије, Београд: Алнари.

- Jovanović 2000: Т. Јовановић (ред.), *Стара српска књижевност, христоматија*, Београд: Филолошки факултет; Крагујевац: „Нова светлост”.
- Petrović 1999: С. Петровић, *Српска митологија*, Ниш: Просвета.
- Sreјović 1979: Д. Срејовић, А. Цермановић-Кузмановић, *Речник грчке и римске митологије*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Ševalije 1983: Ж. Шевалије, А. Гербран, *Рјечник симбола*, Загреб: Накладни завод МХ.
- http://maticasrpska.org.rs/letopis/letopis_491_6/temat-milos-zivkovic.pdf, М. Живковић, *Свети Физиолога*, преузето 15. 1. 2017. у 17:35.
- https://www.rastko.rs/rastko-bg/umetnost/knjizevnost/astojkova-biblijska_simbolika.php, А. Стојкова, *Библијска симболика у јужнословенском Физиологу*, преузето 25. 1. 2017. у 18:47.

Jelena Đ. Vesković

THE RELATIONS OF SLOVENIAN ELEMENTS AND CHRISTIAN SYMBOLS IN THE MEDIEVAL *PHYSIOLOGIST*

Summary

In this paper, we will attempt to show how the transcription of the medieval *Physiologist* establishes Slovenian elements as the remains of Pagan beliefs (in the form of symbolism, or rituals and cults), versus Christian symbols which take over their nature reshaping them into the symbols of religious and moral lessons. We shall investigate how the relation of virtue-sin is established on the basis of specific examples that appear in the form of allegorical stories about animals, plants and rocks in medieval literature. Given the time of the origin of bestiary, we will have in mind that there are examples of ancient mythology in *Physiologist*, which we shall regard as belonging to the group of fantastic animals appearing in *Physiologist*, as well as of animals that do not belong to the territory of Slavonic people (i.e. exotic animals). Hence, the symbols of this type will be shown in the universality of their symbolism applied to Christian lessons with special emphasis on the aesthetic principle of the phenomena of fantastic animals. The aim of this study is the overview of a structured analysis of meaningful allegorical segments and ways in which moral and didactic tendencies of *Physiologist* are developed in the light of Slavonic mythological and folk tradition for the purpose of Christian religion and its teachings.

Keywords: symbol, animal, stone, wood, physiologist, moral lessons, allegory

Примљен: 31. јануара 2018. године
Прихваћен: 2. априла 2018. године